

نقش ولایت الهی در نظام هستی و تحقق انسان کامل

۱. پرستو شینی: دانشجوی دکتری، گروه عرفان اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

۲. مریم بختیار*: گروه عرفان اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

۳. مریم بختیار: گروه معارف، واحد دزفول، دانشگاه آزاد اسلامی، دزفول، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: bakhtyarm@iau.ac.ir

چکیده

مفهوم ولایت از محوری ترین مفاهیم الهیاتی و عرفانی در اندیشه اسلامی است که در قرآن کریم و سنت عرفان نظری، کارکردی چندبعدی یافته و نقش تعیین کننده‌ای در تبیین نسبت خدا، عالم و انسان ایفا می‌کند. پژوهش حاضر با هدف تحلیل جایگاه ولایت الهی در نظام هستی و تبیین نقش آن در تحقق انسان کامل، به بررسی تلفیقی مبانی قرآنی و عرفانی این مفهوم پرداخته است. مسئله اصلی تحقیق ناظر به این پرسش است که آیا ولایت الهی صرفاً مفهومی تشریحی و هدایتی است یا دارای کارکردی وجودی و متافیزیکی در ساختار عالم بوده و به‌عنوان مجرای فیض الهی در فرآیند تحقق انسان کامل ایفای نقش می‌کند. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع تفسیری و عرفانی نشان می‌دهد که ولایت در قرآن بیانگر نوعی سرپرستی و هدایت تکوینی است که در قالب ربوبیت و تدبیر مستمر الهی در عالم ظهور می‌یابد. در عرفان اسلامی نیز ولایت حقیقت باطنی نبوت و اصل استمرار فیض الهی تلقی شده و انسان کامل به‌عنوان مظهر تام اسم «ولی» و واسطه فیض میان حق و خلق معرفی می‌شود. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که ولایت الهی اصل سامان‌دهنده نظام هستی و حلقه واسط میان مبدأ و مراتب وجود است و تحقق انسان کامل، تجلی کامل این ولایت در ساحت انسانی محسوب می‌شود.

کلیدواژگان: ولایت الهی، نظام هستی، انسان کامل، فیض الهی، عرفان اسلامی، تفسیر قرآن.

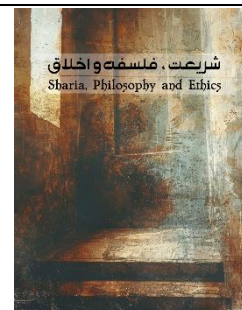
شبهه استناددهی: شینی، پرستو، بختیار، مریم، و مقامی، عبدالمجید. (۱۴۰۴). نقش ولایت الهی در نظام هستی و تحقق انسان کامل. *شریعت، فلسفه و اخلاق*، ۳(۲)، ۱۳-۱۰.

تاریخ ارسال: ۲۶ فروردین ۱۴۰۴

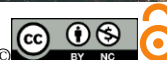
تاریخ بازنگری: ۱۴ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۲۲ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ چاپ: ۱ تیر ۱۴۰۴

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

The Role of Divine Guardianship in the Ontological Order and the Realization of the Perfect Human

1. Parastoo Shini: Ph.D. Student, Department of Islamic Mysticism, Ahv.C., Islamic Azad University, Ahvaz, Iran
2. Maryam Bakhtyar*: Department of Islamic Mysticism, Ahv.C., Islamic Azad University, Ahvaz, Iran
3. Abdolmajid Maghami: Department of Religious Studies, Dez.C., Islamic Azad University, Dezful, Iran

*Corresponding Author's Email: bakhtyarm@iau.ac.ir

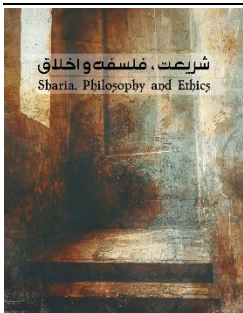
Abstract

The concept of divine guardianship (wilāyah) is among the most central theological and mystical notions in Islamic thought, which, within the Qur'an and the tradition of theoretical mysticism, has acquired a multidimensional function and plays a decisive role in explicating the relationship between God, the cosmos, and the human being. The present study aims to analyze the position of divine guardianship within the ontological order and to elucidate its role in the realization of the Perfect Human. It examines, through an integrative approach, the Qur'anic and mystical foundations of this concept. The primary research question addresses whether divine guardianship is merely a legislative and guidance-oriented concept or whether it possesses an ontological and metaphysical function within the structure of existence, acting as a conduit of divine grace in the process of realizing the Perfect Human. Employing a descriptive–analytical method and drawing upon exegetical and mystical sources, the study demonstrates that guardianship in the Qur'an signifies a form of ontological stewardship and guidance manifested through divine lordship and continuous governance of the cosmos. In Islamic mysticism, guardianship is also understood as the inner reality of prophethood and the principle underlying the persistence of divine grace, while the Perfect Human is introduced as the complete manifestation of the Divine Name “al-Walī” and the intermediary of grace between the Absolute and creation. The findings indicate that divine guardianship constitutes the organizing principle of the ontological system and serves as the mediating link between the origin and the degrees of existence, while the realization of the Perfect Human represents the full manifestation of this guardianship within the human domain.

Keywords: *Divine guardianship, ontological order, Perfect Human, divine grace, Islamic mysticism, Qur'anic exegesis.*

How to cite: Shini, P., Bakhtyar, M., & Maghami, A. (2025). The Role of Divine Guardianship in the Ontological Order and the Realization of the Perfect Human. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 3(2), 1-13.

Submit Date: 15 April 2025

Revise Date: 04 June 2025

Accept Date: 12 June 2025

Publish Date: 22 June 2025

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

The present study investigates the role of divine guardianship in the ontological order and its function in the realization of the Perfect Human, treating wilāyah not as a marginal doctrinal topic but as a comprehensive interpretive principle within Islamic thought. The concept of divine guardianship occupies a central place in Qur'anic theology, Islamic metaphysics, and theoretical mysticism because it provides a coherent account of the relationship among God, the world, and the human being. In many modern readings, guardianship has been reduced either to a theological notion associated with guidance and support or to a juridical-political concept associated with authority and legitimacy. However, classical Islamic sources indicate a much broader semantic and ontological scope. In the Qur'anic perspective, divine guardianship expresses God's intimate and active relation to believers and, more fundamentally, His continuous governance of existence. In the mystical tradition, it is understood as the inner reality of prophethood and the channel through which divine grace remains operative in creation. The study therefore addresses a major theoretical gap: although the Qur'anic and mystical dimensions of guardianship have often been examined separately, insufficient attention has been given to their integration into a unified framework capable of explaining how divine guardianship structures the ontological order and culminates in the realization of the Perfect Human. This issue is significant because the notion of guardianship can function as a mediating concept between theology, ontology, and anthropology, allowing one to move beyond fragmented approaches and toward a more integrated understanding of Islamic thought. The study is descriptive-analytical in method and relies on exegetical, philosophical, and mystical sources in order to explain how divine guardianship operates as the principle of existential nearness, divine governance, and ontological mediation (1, 6, 18, 19).

At the lexical and conceptual level, the notion of guardianship derives from the Arabic root w-l-y, a root that conveys the fundamental meaning of nearness, adjacency, and uninterrupted relational proximity. From this core meaning emerge related senses such as friendship, support, protection, authority, stewardship, and priority in disposal. What is important in this semantic structure is that these derivative meanings are not accidental extensions but expressions of a deeper conceptual unity: guardianship denotes a relation in which nearness grounds care, care grounds authority, and authority grounds effective disposition. Classical lexicographers and semantic authorities emphasize that terms such as walī, mawlā, walā', and muwālāt all revolve around this basic structure of intimate relational linkage. In theological discourse, this meaning becomes more complex because divine guardianship cannot be reduced to emotional closeness or external support. Rather, it signifies an existential and governing proximity whereby God sustains, directs, and perfects beings according to their ontological receptivity. Thus, guardianship in Islamic thought is not merely a doctrinal title or a moral quality; it is a relational mode of being that indicates how the Real is present to creation and how creation remains dependent upon the Real. This layered semantic field helps explain why the concept of guardianship could move so naturally from lexicography into exegesis, kalām, philosophy, and mysticism. Once guardianship is understood as ontological nearness rather than merely social authority, it becomes capable of carrying metaphysical weight and explaining both divine action in the world and the spiritual perfection of the human being. For this reason, the semantic analysis of the concept is not merely preliminary but foundational, because it reveals that the later theological and mystical elaborations of guardianship are already implicit in the original structure of the term itself (3-5, 20).

In the Qur'anic framework, guardianship appears as one of the most important categories for understanding the divine-human relationship. The Qur'an presents God as the Walī of the believers, and this characterization indicates much more than divine favor or assistance. It points to a mode of existential guidance in which God leads human beings from darkness into light, from deficiency toward perfection, and from fragmentation toward unity. Exegetical analysis shows that this guidance is both ontological and normative: it affects the

inner constitution of the human being while also shaping the path of belief, obedience, and spiritual orientation. The Qur'anic language of guardianship also reveals a structured hierarchy of relational order. At the highest level stands divine guardianship, which is the absolute ground of all direction, support, and governance. At the prophetic level, guardianship appears as the extension of divine guidance into the human world through a figure who possesses priority over the believers not simply in legislation but in existential and spiritual leadership. At the communal level, the mutual guardianship of believers reflects the social and ethical embodiment of a deeper divine order. Thus, Qur'anic guardianship should be understood as a networked structure rather than an isolated concept: it organizes the relation of God to human beings, the relation of the Prophet to the community, and the relation of believers to one another. This makes guardianship one of the major organizing principles of Qur'anic anthropology and sacred history. It also indicates that the Qur'anic perspective already contains the seeds of a broader metaphysical understanding, since divine guardianship is inseparable from lordship, governance, and the ordering of life toward its proper end. In this sense, the Qur'an provides the theological grammar through which later mystical and philosophical traditions were able to elaborate guardianship as a principle of cosmic order and human completion (1, 6-8).

Within theoretical mysticism, the concept of guardianship acquires its fullest ontological articulation. The mystics argue that guardianship is the inner truth of prophethood and the enduring reality that underlies all revealed missions. Prophethood, in this view, is the outward, temporal, and legislative manifestation of a deeper inward bond with the Divine, and that inward bond is guardianship. This means that every prophet is, in his deepest reality, a walī before being a law-bearing messenger, because the authority to communicate divine truth presupposes existential proximity to the Truth itself. Such a perspective radically deepens the meaning of guardianship: it is no longer a derivative function of religion but the hidden axis of sacred history. Ibn 'Arabī presents guardianship as a reality that persists beyond the closure of legislative prophecy, thereby making it the principle of the continuity of divine grace in the world. Qaysarī and later commentators further explain that prophecy belongs more to the outward relation with creation, whereas guardianship belongs to the inward relation with the Real. Shi'ī mystical thinkers such as Sayyid Ḥaydar Āmulī also interpret guardianship as the esoteric truth of Muḥammadan reality and its continuation in sanctified human existence. In all these formulations, guardianship is not simply a spiritual rank among others; it is the ontological condition for receptivity to divine self-disclosure. Because of this, the saintly figure is not merely morally elevated but metaphysically significant: the walī becomes a locus of manifestation for the Divine Name al-Walī and a site at which the relation between transcendence and immanence is mediated. Mystical discourse therefore transforms guardianship into a doctrine of existential mediation, one that explains how divine nearness is reflected, embodied, and transmitted within the created order (2, 9-11, 13, 16).

The ontological significance of divine guardianship becomes even clearer when examined in relation to the structure of the cosmos and the doctrine of the Perfect Human. Islamic metaphysics, especially in its philosophical and mystical forms, maintains that existence is not self-subsistent at any level below the Necessary Being. All created things persist only through the continuous effusion of being, and this perpetual dependence implies a mode of divine presence that is not external to the world but constitutive of its very subsistence. Divine guardianship can therefore be understood as the theological articulation of this ongoing existential dependence. It names the mode by which God not only creates but also sustains, orders, directs, and perfects the hierarchy of beings. In the mystical synthesis, this cosmic structure finds its most concentrated expression in the Perfect Human, who is the complete manifestation of divine names and attributes, especially the Name al-Walī. The Perfect Human is not merely an exemplary believer or accomplished mystic; he is the mediating locus through which the divine effusion reaches the world in an ordered and intelligible manner. As the isthmus between the Real and creation, he gathers the levels of existence into a unitive form and reflects the totality of divine self-disclosure in human mode. This is why the realization of the Perfect Human is

inseparable from guardianship: to become fully human is to become the complete mirror of divine nearness, guidance, and governance within the human domain. The Qur'anic idea of divine guidance and the mystical idea of existential mediation converge here. Human perfection is not autonomous self-development but the fullest receptivity to divine guardianship. In this sense, guardianship has a triple function: it grants being, it directs beings toward their end, and it actualizes the latent capacities of the human person. The Perfect Human is the point at which these three functions coincide most completely, making him both the fruit of guardianship and its supreme created manifestation (2, 11, 14, 15, 17, 19).

The study concludes that divine guardianship should be understood as a comprehensive organizing principle that unites theology, ontology, and anthropology within a single interpretive framework. Rather than being confined to the spheres of legal authority, political legitimacy, or even devotional guidance, guardianship emerges as the inner logic of the relation between God and the world. It explains how divine lordship is continuously present in the ontological order, how the cosmos remains directed toward intelligible perfection, and how the human being reaches the summit of realization in the form of the Perfect Human. The integration of Qur'anic and mystical materials shows that divine guardianship is both the source of cosmic coherence and the condition of human completion. It is the principle through which the chain of being remains connected to its source, and it is also the principle through which the human being can transcend fragmentation and attain comprehensive spiritual actuality. The Perfect Human, in this vision, is neither a symbolic abstraction nor merely a saintly ideal, but the highest human disclosure of divine governance, nearness, and grace. The originality of this approach lies in presenting guardianship as the axis of a vertical model in which the Divine stands as source, the cosmos as the field of manifestation, and the Perfect Human as the complete locus of reflective realization. Such a model allows for a more integrated understanding of Islamic intellectual traditions and opens the way for further research into mystical anthropology, sacred history, and the spiritual structure of the religious community. Ultimately, the study shows that to rethink guardianship is also to rethink the place of the human being in the order of existence and the meaning of perfection in relation to the Divine.

مفهوم ولایت از بنیادی‌ترین مفاهیم الهیاتی و عرفانی در اندیشه اسلامی است که در بسترهای مختلف معرفتی، از جمله الهیات قرآنی، فلسفه اسلامی و عرفان نظری، مورد توجه قرار گرفته است. در قرآن کریم، ولایت بیانگر نسبت خاص خداوند با بندگان مؤمن و سازوکار هدایت و تدبیر الهی در عالم است؛ نسبتی که فراتر از معنای نصرت و محبت، ناظر به نوعی سرپرستی وجودی و هدایت تکوینی تلقی شده است. در سنت عرفانی نیز ولایت به‌عنوان حقیقت باطنی نبوت و مجرای فیض الهی تبیین گردیده و انسان کامل به‌مثابه مظهر تام ولایت و واسطه فیض میان حق و خلق معرفی شده است (1, 2).

با وجود گستره توجه اندیشمندان اسلامی به مفهوم ولایت، بررسی ادبیات پژوهش نشان می‌دهد که غالب مطالعات، این مفهوم را در یکی از دو حوزه قرآنی یا عرفانی به‌صورت مستقل تحلیل کرده‌اند و کمتر به تبیین پیوند هستی‌شناختی ولایت و نقش آن در ساختار نظام هستی و تحقق انسان کامل پرداخته شده است. در بسیاری از پژوهش‌ها، ولایت بیشتر در چارچوب مباحث اعتقادی یا کلامی بررسی شده و ابعاد متافیزیکی آن به‌عنوان اصل سامان‌دهنده رابطه خدا، عالم و انسان کمتر مورد تحلیل نظام‌مند قرار گرفته است. این وضعیت، خلأی نظری در تبیین ولایت به‌عنوان مفهومی چندبعدی ایجاد کرده که بتواند هم‌زمان کارکردهای الهیاتی، هستی‌شناختی و انسان‌شناختی آن را روشن سازد.

از منظر مسئله‌محور، پرسش اصلی آن است که آیا ولایت الهی صرفاً مفهومی تشریحی و هدایتی است یا دارای کارکردی وجودی در نظام هستی بوده و به‌عنوان مجرای فیض و تدبیر الهی در ساختار عالم ایفای نقش می‌کند. همچنین، چگونگی نسبت ولایت الهی با ولایت اولیای الهی و نحوه تجلی آن در مفهوم انسان کامل از مسائل بنیادینی است که نیازمند تحلیل تلفیقی قرآنی و عرفانی است. عدم تبیین این نسبت‌ها، موجب شده است که جایگاه ولایت در نظریه انسان کامل و نقش آن در تداوم فیض الهی در عالم به‌صورت جامع روشن نشود.

بر این اساس، سؤال اصلی پژوهش حاضر چنین صورت‌بندی می‌شود: ولایت الهی چه نقشی در نظام هستی دارد و این نقش چگونه در تحقق انسان کامل تجلی می‌یابد؟ در پاسخ به این سؤال، هدف پژوهش تبیین ولایت الهی به‌عنوان منشأ فیض و تدبیر هستی و تحلیل نقش آن در شکل‌گیری انسان کامل با بهره‌گیری از منابع قرآنی و عرفانی است. به بیان دیگر، پژوهش می‌کوشد با ارائه چارچوبی نظری و تحلیلی، نسبت میان ولایت الهی، ساختار نظام هستی و فرآیند تکامل انسان را روشن ساخته و مدلی منسجم از ارتباط خدا، عالم و انسان در پرتو ولایت ارائه دهد.

مبانی نظری ولایت

معنای ولایت

واژه «ولایت» از ریشه «و-ل-ی» در زبان عربی مشتق شده و یکی از پرکاربردترین ریشه‌های مفهومی در متون اسلامی به شمار می‌رود. بررسی‌های لغوی نشان می‌دهد که این ریشه در اصل بر معنای «قرب و پیوستگی بدون فاصله» دلالت دارد و دیگر معانی همچون محبت، نصرت، سرپرستی، پیروی و اولویت در تصرف از همین معنای بنیادین منشعب شده‌اند. از این‌رو، ولایت مفهومی شبکه‌ای است که در آن، معنای قرب و وجودی به‌عنوان هسته مرکزی سایر کاربردها عمل می‌کند (3).

لغویان کلاسیک، مشتقات این ریشه همچون «ولی»، «مولی»، «ولاء» و «موالات» را حامل معانی متعددی دانسته‌اند که در عین تنوع، به نوعی پیوند و ارتباط نزدیک میان دو طرف اشاره دارند. برای مثال، «ولی» به معنای یاری‌کننده، سرپرست و نزدیک است و «مولی» در کاربردهای مختلف به

معانی صاحب اختیار، آزادکننده، آزادشده، دوست و یاور آمده است. این تنوع معنایی نشان می‌دهد که ولایت مفهومی رابطه‌ای است که در آن، نوعی پیوند مبتنی بر قرب، حمایت یا تصرف میان دو موجود برقرار می‌شود (4).

در منابع اصطلاحی، ولایت افزون بر معنای قرب و محبت، به معنای نوعی سرپرستی و حق تصرف نیز تفسیر شده است. این معنا در حوزه‌های فقهی، سیاسی و کلامی به صورت‌های متفاوتی ظهور یافته و در برخی موارد به حکومت، امارت یا تدبیر امور اطلاق شده است. با این حال، تحلیل مفهومی نشان می‌دهد که حتی این کاربردها نیز ریشه در معنای قرب دارند؛ زیرا حق تصرف و سرپرستی بر نوعی پیوند و اولویت وجودی دلالت می‌کند (5).

از منظر معناشناسی اسلامی، واژه «ولی» علاوه بر کاربرد انسانی، از اسمای الهی نیز به شمار می‌رود و در این کاربرد، بیانگر نحوه‌ای از قرب و تدبیر الهی نسبت به مخلوقات است. بدین ترتیب، ولایت در کاربرد الهیاتی صرفاً به معنای محبت یا نصرت نیست، بلکه نشان‌دهنده نوعی سرپرستی وجودی و تدبیر مستمر الهی در نظام هستی است. چنین برداشتی، زمینه‌گذار از معنای لغوی ولایت به معنای اصطلاحی آن در الهیات و عرفان اسلامی را فراهم می‌سازد (3, 6).

در جمع‌بندی می‌توان گفت که معنای لغوی ولایت بر محور «قرب و پیوستگی» استوار است و سایر معانی همچون محبت، نصرت، سرپرستی و تصرف، تجلیات مختلف همین معنای بنیادین محسوب می‌شوند. این ساختار معنایی سبب شده است که ولایت در اندیشه اسلامی به مفهومی چندبعدی تبدیل شود که قابلیت ورود به حوزه‌های الهیاتی، عرفانی و اجتماعی را داراست و مبنایی نظری برای تبیین رابطه خدا، انسان و جهان فراهم می‌آورد.

ولایت در قرآن

مفهوم ولایت از مفاهیم بنیادین قرآن کریم است که در شبکه‌ای معنایی گسترده و چندلایه به کار رفته و کارکردهای الهیاتی، اجتماعی و وجودی را در بر می‌گیرد. واژه «ولی» و مشتقات آن در قرآن کاربرد فراوانی دارد و در معانی گوناگونی همچون قرب، نصرت، سرپرستی، محبت و اولویت در تصرف استعمال شده است. این تنوع معنایی نشان می‌دهد که ولایت در قرآن مفهومی تک‌بعدی نیست، بلکه ساختاری معنایی دارد که در آن، رابطه خاص خداوند با انسان و نیز نسبت مؤمنان با یکدیگر تبیین می‌شود (1).

در سطح الهیاتی، قرآن خداوند را ولی مؤمنان معرفی می‌کند و بدین سان، ولایت را به‌عنوان نحوه‌ای از تدبیر و هدایت وجودی انسان‌ها تبیین می‌نماید. آیه «اللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ» نشان‌دهنده رابطه‌ای است که در آن، خداوند نه تنها ناصر و یاور مؤمنان، بلکه هدایت‌کننده مسیر وجودی آنان به سوی نور و کمال است. بر اساس تحلیل تفسیری، ولایت الهی در این آیات ناظر به نوعی انتقال وجودی از ظلمت نقص به نور کمال است و بدین ترتیب، ولایت به‌عنوان سازوکار تحقق هدایت و تکامل انسان در نظام هستی فهم می‌شود (1, 6).

آیه ۶۸ سوره آل عمران با معرفی خداوند به‌عنوان ولی مؤمنان و پیوند دادن ولایت با مفهوم «اولویت»، بُعد دیگری از ولایت را آشکار می‌سازد. در این آیه، ولایت علاوه بر معنای قرب و نصرت، دلالت بر نوعی پیوند هویتی و وجودی میان مؤمنان و سنت توحیدی ابراهیمی دارد. چنین برداشتی نشان می‌دهد که ولایت در قرآن صرفاً رابطه‌ای فردی نیست، بلکه چارچوبی برای شکل‌گیری هویت دینی و استمرار سنت الهی در تاریخ محسوب می‌شود (7).

همچنین آیه «الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ بِمَا عَمِلُوا غَافِرٌ» (احزاب: ۶) بُعد تشریحی و اجتماعی ولایت را تبیین می‌کند. این آیه بیانگر نوعی اولویت وجودی و تشریحی پیامبر نسبت به مؤمنان است که فراتر از اقتدار سیاسی یا اجتماعی بوده و ناظر به نقش هدایت‌گرانه و سرپرستی معنوی ایشان است. از منظر

تفسیری، این اولویت بیانگر آن است که ولایت نبوی امتداد ولایت الهی در ساحت هدایت انسانی است و بدین ترتیب، ولایت در قرآن دارای ساختاری طولی است که از ولایت الهی آغاز شده و در ولایت نبوی و سپس ولایت اولیای الهی تداوم می‌یابد (8).

از منظر تحلیلی، می‌توان گفت که ولایت در قرآن دارای سه سطح اصلی است: ولایت الهی، ولایت نبوی و ولایت مؤمنان نسبت به یکدیگر. این سطوح، ساختاری شبکه‌ای از روابط ولایتی را شکل می‌دهند که در آن هدایت الهی در عرصه فردی و اجتماعی تحقق می‌یابد. در سطح الهی، ولایت بیانگر ربوبیت و تدبیر وجودی خداوند است؛ در سطح نبوی، استمرار هدایت در قالب رهبری معنوی و تشریحی پیامبر تحقق می‌یابد؛ و در سطح اجتماعی، ولایت مؤمنان موجب شکل‌گیری پیوند همبستگی و نظام اخلاقی جامعه دینی می‌شود (6).

در نتیجه، تحلیل قرآنی ولایت نشان می‌دهد که این مفهوم فراتر از معنای سرپرستی یا محبت، به‌عنوان چارچوبی نظری برای تبیین رابطه خدا، پیامبر و جامعه مؤمنان قابل فهم است. چنین برداشتی ولایت را به اصل سامان‌دهنده هدایت، هویت دینی و سیر تکاملی انسان در نظام هستی تبدیل می‌کند و زمینه پیوند آن با مفهوم انسان کامل و نظریه ولایت عرفانی را فراهم می‌سازد.

ولایت عرفانی

در سنت عرفان اسلامی، ولایت مفهومی محوری و بنیادین است که نه تنها در امتداد تعالیم نبوی و علوی تفسیر می‌شود، بلکه به‌عنوان حقیقتی باطنی و هستی‌شناختی فراتر از مقام تشریحی نبوت تحلیل می‌گردد. عرفا بر آن‌اند که ولایت حقیقت باطنی همه رسالت‌هاست و نبوت، ظهور خارجی و تشریحی همان حقیقت ولایتی است. از این منظر، هر نبی در مرتبه باطنی خویش ولی است، و نبوت او تجلی ظاهری آن اتصال باطنی به حق تعالی محسوب می‌شود. بنابراین، نسبت نبوت و ولایت را نمی‌توان نسبت دو مقام مستقل دانست، بلکه نبوت تعیین ظهوری ولایت است (9).

در تحلیل عرفانی، ولایت پیش از آن که منصبی اجتماعی یا کارکردی تشریحی باشد، نحوه‌ای از قرب وجودی و اتصال (ontological) به حقیقت مطلق است. این قرب، صرفاً قرب مکانی یا اعتباری نیست، بلکه به معنای شدت وجودی و فناء در حق است. بر همین اساس، ولایت با حب الهی ملازم دانسته شده است؛ زیرا محبت در عرفان اسلامی نتیجه جاذبه وجودی میان حق و عبد و نشانه مرتبه‌ای از اتحاد شهودی است. این معنا با تحلیل ابن عربی از ولایت به مثابه استمرار باطنی حقیقت محمدیه همسوست؛ جایی که وی ولایت را حقیقتی می‌داند که در همه اولیا جریان دارد و نبوت نسبت به آن شأنی مقید و زمانی است (10).

بر اساس این نگرش، دایره ولایت انبیا متفاوت است و گستره آن تابع مرتبه وجودی آنان است. انبیای اولوالعزم به دلیل جامعیت وجودی و شدت قرب، از ولایت گسترده‌تری برخوردارند؛ زیرا ولایت، تابع سعه وجودی و میزان ظهور اسماء الهی در ولی است. از این رو، ولایت جنبه «حقی» و ربانی دارد، در حالی که نبوت بیشتر ناظر به جنبه «خلقی» و ابلاغی است. نبی از حیث ولایت خود به حق متصل است و از حیث نبوت با خلق ارتباط برقرار می‌کند؛ بنابراین، باطن نبوت همان ولایت است و بدون آن، نبوت تحقق نمی‌یابد (11).

مولانا جلال‌الدین بلخی نیز در تبیین حدیث غدیر، مراتب مختلفی برای ولایت قائل می‌شود و «مولی» را دارای سطوحی از محبت، نصرت، سرپرستی و اولویت در تصرف می‌داند. این تنوع معنایی نشان می‌دهد که ولایت دارای سطوح تشریحی، اخلاقی و تکوینی است. در مرتبه تکوینی، ولایت به معنای نوعی احاطه و تصرف وجودی است که ریشه در قرب خاص الهی دارد. چنین برداشتی با آیه «وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ» (بروج: ۲۰) قابل جمع است؛ زیرا احاطه الهی، بنیان متفاوتی ولایت را تشکیل می‌دهد و هر ولایت حقیقی، تجلی همان احاطه است.

عزیزالدین نسفی در تحلیل دو وجهی نبوت، بر این نکته تأکید می‌کند که نبی دارای دو جهت است: جهت حقانی که دریافت‌کننده فیض است و جهت خلقی که رساننده آن به بندگان است. وجه نخست، همان ولایت و نشانگر قرب و اتصال وجودی به مبدأ است، و وجه دوم، نبوت و رسالت محسوب می‌شود (12). این تفکیک نشان می‌دهد که ولایت اصل و نبوت فرع است؛ زیرا بدون اتصال ولایتی، ابلاغ تشریحی معنا نخواهد داشت.

در عرفان شیعی، این تحلیل به صورت منسجم تری تبیین شده است. سید حیدر آملی با تأکید بر پیوند تشیع و تصوف، ولایت را حقیقت باطنی نبوت دانسته و آن را استمرار ولایت محمدی در قالب ولایت علوی معرفی می‌کند. از منظر او، حقیقت ولایت امری غیرمتعین و فراتر از ادراک مفهومی است که تنها در مظاهر کامل خود، یعنی انسان کامل، ظهور می‌یابد (13). بدین ترتیب، انسان کامل مظهر اسم «ولی» و واسطه فیض میان حق و خلق است؛ جایگاهی که نه تنها شأنی معنوی، بلکه نقشی هستی‌شناختی در حفظ نظام عالم دارد.

در جمع‌بندی می‌توان گفت که ولایت عرفانی حقیقتی باطنی، وجودی و فرازمانی است که نسبت آن با نبوت، نسبت باطن به ظاهر و حقیقت به شریعت است. این ولایت در مرتبه اعلی، همان احاطه و قرب الهی است و در مراتب نازل‌تر، در وجود اولیای الهی متجلی می‌شود. بدین سان، ولایت نه صرفاً مقام معنوی، بلکه اصل سامان‌دهنده رابطه حق و خلق و بنیان هستی‌شناختی انسان کامل در ساختار عالم است.

ولایت الهی و نظام هستی

در اندیشه اسلامی، ولایت الهی مفهومی بنیادین است که به مثابه اصل حاکم بر رابطه خداوند با عالم و مبنای تدبیر و افاضه وجود به مخلوقات تلقی می‌شود. در سطح لغوی، ولایت به معنای قرب، پیوستگی و سرپرستی است، اما در کاربرد الهیاتی و عرفانی، دلالت بر نوعی حاکمیت وجودی و تدبیر مستمر دارد که خداوند از طریق آن، نظام هستی را اداره و هدایت می‌کند. بدین ترتیب، ولایت الهی صرفاً یک مفهوم تشریحی یا اخلاقی نیست، بلکه حقیقتی هستی‌شناختی است که جریان فیض و استمرار وجود موجودات بر پایه آن تحقق می‌یابد (1).

از دیدگاه فلسفی و عرفانی، نظام هستی بر اساس اصل صدور و فیض الهی شکل گرفته و بقای موجودات وابسته به افاضه دائمی وجود از جانب مبدأ است. در این چارچوب، ولایت الهی را می‌توان معراج فیض و تدبیر عالم دانست که بیانگر سلطه وجودی خداوند بر تمامی مراتب هستی است. چنین نگرشی نشان می‌دهد که ولایت الهی علاوه بر کارکرد هدایتی، نقشی تکوینی در سامان‌دهی ساختار عالم دارد و به عنوان اصل وحدت‌بخش میان مراتب هستی عمل می‌کند (14).

تحلیل عرفانی ولایت الهی، این مفهوم را در سطحی عمیق‌تر به عنوان حقیقت جاری در باطن عالم معرفی می‌کند. عرفا ولایت را مقام قرب خاص الهی دانسته و آن را عامل تدبیر باطنی هستی تلقی می‌کنند؛ به گونه‌ای که نظام عالم در پرتو ولایت الهی و از طریق مظاهر آن، یعنی اولیای الهی و انسان کامل، استمرار می‌یابد. در این دیدگاه، انسان کامل مظهر اسم «ولی» الهی و واسطه فیض میان حق و خلق است و بدین ترتیب نقش محوری در حفظ و تدبیر نظام هستی دارد (2).

از منظر قرآنی نیز ولایت الهی به عنوان یکی از اوصاف اساسی خداوند مطرح شده و دلالت بر هدایت، نصرت و تدبیر امور دارد. قرآن با معرفی خداوند به عنوان ولی مؤمنان، تصویری از ولایت ارائه می‌دهد که در آن، ولایت الهی نه تنها عامل هدایت تشریحی، بلکه مبنای تدبیر وجودی عالم است. چنین برداشتی نشان می‌دهد که ولایت الهی اصل سامان‌دهنده رابطه خداوند با انسان و جهان بوده و می‌تواند به عنوان چارچوبی نظری برای فهم پیوند میان ربوبیت الهی و نظام هستی تلقی شود (1).

از سوی دیگر، بررسی مراتب ولایت نشان می‌دهد که ولایت الهی در قالب نظامی طولی در عالم تجلی می‌یابد. در این نظام، ولایت پیامبران و اولیای الهی استمرار ولایت الهی محسوب شده و نقش واسطه‌گری در هدایت و تدبیر عالم را ایفا می‌کند. چنین ساختاری بیانگر آن است که ولایت الهی به صورت مستقیم و غیرمستقیم در نظام هستی حضور داشته و جریان فیض و هدایت از طریق مراتب مختلف ولایت تحقق می‌یابد (6).

در مجموع، ولایت الهی را می‌توان اصل بنیادین در تبیین نظام هستی دانست که از یک سو منشأ فیض و تدبیر عالم و از سوی دیگر مبنای هدایت و کمال موجودات است. این نگرش امکان ارائه الگویی جامع از رابطه خداوند با جهان را فراهم می‌سازد که در آن، ولایت الهی محور ارتباط میان

مبدأ و مخلوقات و عامل پیوند میان تدبیر هستی و مسیر تکاملی انسان تلقی می‌شود. بدین ترتیب، تحلیل ولایت الهی در سطح هستی‌شناختی، زمینه فهم جایگاه انسان کامل و نقش او در استمرار نظام فیض را نیز فراهم می‌آورد.

ولایت و تحقق انسان کامل

مفهوم انسان کامل در اندیشه اسلامی، به‌ویژه در عرفان نظری، پیوندی وثیق با حقیقت ولایت دارد و بدون تحلیل ولایت الهی، فهم جایگاه انسان کامل در نظام هستی ممکن نیست. ولایت در این چارچوب، نه تنها مقام قرب الهی، بلکه حقیقتی وجودی است که در کامل‌ترین مرتبه خود در انسان کامل تجلی می‌یابد. بدین ترتیب، انسان کامل مظهر تام ولایت الهی و حلقه اتصال میان حق و خلق تلقی می‌شود و تحقق کمال انسانی در گرو اتصال به این حقیقت است (2). از منظر عرفانی، انسان کامل جامع همه اسماء و صفات الهی و مظهر اسم «ولی» است و به همین دلیل، ولایت الهی در او به صورت کامل ظهور می‌یابد. چنین برداشتی نشان می‌دهد که ولایت نه صرفاً مقام معنوی، بلکه حقیقتی هستی‌شناختی است که انسان کامل را به واسطه فیض الهی در عالم تبدیل می‌کند. در این نگرش، انسان کامل نقش محوری در استمرار نظام فیض و تدبیر باطنی هستی دارد و بدین سان، ولایت الهی از طریق او در عالم تجلی می‌یابد (11).

در تحلیل قرآنی، تحقق انسان کامل در پرتو ولایت الهی با مفهوم قرب الهی و هدایت پیوند می‌یابد. قرآن با تأکید بر ولایت خداوند نسبت به مؤمنان، مسیر کمال انسانی را در سایه اتصال به ولایت الهی ترسیم می‌کند و این امر نشان می‌دهد که ولایت عامل اساسی در تحقق کمال و هدایت انسان است. بدین ترتیب، انسان کامل را می‌توان مرتبه نهایی تحقق ولایت در ساحت انسانی دانست که در آن، انسان به مقام قرب خاص الهی دست می‌یابد و مظهر هدایت و رحمت الهی می‌شود (1). از سوی دیگر، تحلیل مراتب ولایت نشان می‌دهد که تحقق انسان کامل در چارچوب نظام طولی ولایت صورت می‌گیرد. در این نظام، ولایت الهی به‌عنوان منشأ همه مراتب ولایت مطرح شده و ولایت نبوی و ولایت اولیاء به‌عنوان مظاهر آن در مسیر هدایت انسان‌ها به سوی کمال عمل می‌کنند. انسان کامل در این ساختار، مرتبه‌ای است که ولایت الهی در آن به اوج ظهور می‌رسد و بدین ترتیب، پیوند میان تدبیر هستی و سیر تکاملی انسان برقرار می‌شود (6).

در سنت فلسفی و عرفانی، تحقق انسان کامل به معنای فعلیت یافتن استعدادها و وجودی انسان و وصول به مقام جامعیت است. ولایت در این فرآیند نقش محوری دارد؛ زیرا اتصال به ولایت الهی، زمینه‌ساز سیر تکاملی انسان و وصول به مقام قرب می‌شود. چنین برداشتی نشان می‌دهد که ولایت نه تنها عامل هدایت بیرونی، بلکه نیروی محرک درونی در مسیر کمال انسان است و تحقق انسان کامل در واقع ظهور کامل ولایت الهی در ساحت انسانی محسوب می‌شود (11, 14). در نتیجه، ولایت الهی و انسان کامل را می‌توان دو حقیقت به‌هم‌پیوسته دانست که در چارچوب آن، ولایت الهی منشأ کمال و انسان کامل مظهر تحقق آن است. این پیوند نشان می‌دهد که ولایت نه تنها اصل سامان‌دهنده نظام هستی، بلکه مبنای سیر تکاملی انسان نیز هست و تحلیل آن امکان ارائه الگویی جامع از رابطه خدا، عالم و انسان را فراهم می‌سازد. بدین ترتیب، تحقق انسان کامل را می‌توان اوج تجلی ولایت الهی در ساحت انسانی و عامل استمرار فیض و هدایت در عالم تلقی کرد.

یافته‌های تحلیلی (تحلیل قرآنی و عرفانی ولایت الهی)

تحلیل قرآنی و عرفانی ولایت الهی نشان می‌دهد که این مفهوم از بنیادی‌ترین مفاهیم اندیشه اسلامی است که توان تبیین هم‌زمان ساحت‌های الهیاتی، هستی‌شناختی و انسان‌شناختی را داراست. در قرآن، ولایت به‌عنوان نسبت خاص میان خداوند و بندگانش مطرح می‌شود که فراتر از محبت و نصرت، ناظر به نوعی تدبیر وجودی و هدایت مستمر الهی است؛ چنان‌که آیه «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا» تصویری از ولایت ارائه می‌دهد که در آن

هدایت وجودی و تشریحی در هم تنیده‌اند. از منظر تفسیری، ولایت در این آیه بیانگر خروج انسان از مراتب نقص وجودی و ورود به ساحت کمال و نورانیت است و بدین ترتیب، ولایت به‌مثابه سازوکار تحقق کمال انسانی در نظام هستی فهم می‌شود (1).

در چارچوب هستی‌شناختی، ولایت الهی با نظریه فیض و ربوبیت پیوند می‌یابد؛ زیرا قرآن تدبیر عالم را به خداوند نسبت داده و او را ولی و مدبر امور معرفی می‌کند. چنین برداشتی نشان می‌دهد که ولایت نه صرفاً مفهومی اعتقادی، بلکه اصل سامان‌دهنده نظم وجودی عالم است که از طریق آن، جریان فیض الهی استمرار می‌یابد و مراتب هستی به‌صورت طولی به مبدأ متصل می‌شوند. این تحلیل با مبانی حکمت متعالیه نیز همخوان است؛ زیرا در این سنت فلسفی، وابستگی وجودی موجودات به مبدأ و نیاز دائمی آن‌ها به افاضه وجود، به‌عنوان اصل بنیادین نظام هستی مطرح شده و ولایت الهی می‌تواند صورت الهیاتی این وابستگی وجودی تلقی شود (6, 15).

در سنت عرفانی، این کارکرد هستی‌شناختی ولایت با نظریه انسان کامل و واسطه‌گری اولیای الهی در نظام فیض تبیین شده است. عرفا بر این باورند که ولایت الهی در مرتبه باطنی عالم از طریق اولیای الهی تجلی یافته و تدبیر باطنی هستی از مسیر وجود انسان کامل تحقق می‌یابد. در این نگرش، انسان کامل مظهر اسم «ولی» و جامع اسماء الهی است و به‌عنوان برزخ میان حق و خلق، نقش محوری در استمرار فیض و حفظ نظام هستی ایفا می‌کند. چنین برداشتی، ولایت را به اصل سامان‌دهنده ساختار وجود و انسان کامل را به حلقه اتصال میان تدبیر الهی و نظام عالم تبدیل می‌کند (2, 11, 16).

در سطح انسان‌شناختی، پیوند ولایت با مفهوم انسان کامل بیانگر آن است که تحقق کمال انسانی در گرو اتصال وجودی به ولایت الهی است. از منظر قرآنی، هدایت الهی به‌مثابه جلوه‌ای از ولایت، فرآیند تحول وجودی انسان را رقم می‌زند و او را از مرتبه نفس‌آماره به مراتب قرب الهی سوق می‌دهد. در عرفان نظری نیز این فرآیند به‌صورت سیر از خلق به حق در پرتو ولایت تبیین شده و انسان کامل به‌عنوان تحقق تام این سیر معرفی می‌شود. بدین ترتیب، ولایت نه‌تنها عامل هدایت بیرونی، بلکه نیروی محرک درونی در تکامل انسان است و تحقق انسان کامل را می‌توان ظهور کامل ولایت الهی در ساحت انسانی دانست (14, 17).

از منظر تحلیلی، رابطه ولایت الهی، نظام هستی و انسان کامل را می‌توان در قالب الگویی طولی تبیین کرد که در آن ولایت الهی به‌عنوان منشأ فیض و تدبیر در رأس ساختار قرار دارد، نظام هستی عرصه تجلی ولایت محسوب می‌شود و انسان کامل به‌عنوان مظهر تام ولایت و واسطه فیض در میانه این ساختار ایفای نقش می‌کند. چنین الگویی نشان می‌دهد که ولایت الهی نه‌تنها اصل سامان‌دهنده نظم وجودی عالم، بلکه مبنای تحقق کمال انسانی و عامل پیوند میان مبدأ و مخلوقات است و بدین ترتیب، امکان ارائه مدلی جامع از رابطه خدا، عالم و انسان را فراهم می‌آورد (6, 18).

در نهایت، تحلیل قرآنی و عرفانی ولایت نشان می‌دهد که این مفهوم دارای کارکردی فراتر از حوزه اعتقادی است و به‌عنوان چارچوبی نظری برای فهم نظام فیض، تدبیر هستی و سیر تکاملی انسان قابل تبیین است. چنین برداشتی، ولایت را محور وحدت میان الهیات، هستی‌شناسی و انسان‌شناسی معرفی کرده و جایگاه انسان کامل را به‌عنوان مظهر ولایت و عامل استمرار هدایت و فیض روشن می‌سازد. از این رو، فهم عمیق ولایت الهی نه‌تنها به تبیین ساختار نظام هستی می‌انجامد، بلکه مسیر تحقق کمال انسانی و نسبت انسان با ربوبیت الهی را نیز آشکار می‌کند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که مفهوم ولایت الهی ظرفیت آن را دارد که به‌عنوان یک اصل تبیینی فراگیر در اندیشه اسلامی مورد بازخوانی قرار گیرد؛ اصلی که نه‌تنها در قلمرو الهیات، بلکه در ساختار هستی و در تکوین هویت انسان کامل نقشی نظام‌مند ایفا می‌کند. تحلیل انجام‌شده بیانگر آن است

که اگر ربوبیت الهی ناظر به تدبیر و پرورش است، ولایت صورت باطنی و پیوسته همین ربوبیت در نسبت با مراتب وجود است. بدین معنا، ولایت الهی را می‌توان نحوه حضور فعال خداوند در نظام هستی دانست؛ حضوری که نه در عرض علیت، بلکه در عمق و بنیان آن جریان دارد. برخلاف رویکردهایی که ولایت را صرفاً در چارچوب مشروعیت سیاسی یا هدایت تشریحی تحلیل می‌کنند، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که ولایت دارای ساختاری *ontological* (وجودشناختی) است. در این سطح، ولایت به معنای پیوند قیومی و تدبیر مستمر الهی نسبت به عالم است؛ پیوندی که موجب انسجام مراتب وجود و جهت‌مندی آن‌ها به سوی کمال می‌شود. چنین برداشتی با نظریه فیض در حکمت اسلامی هم‌خوانی دارد؛ زیرا همان‌گونه که در حکمت متعالیه، صدور و بقای موجودات وابسته به افاضه مستمر وجود است، ولایت نیز صورت تدبیری همین افاضه تلقی می‌شود (15).

در سطح عرفانی، این ساختار وجودی ولایت با نظریه انسان کامل به نقطه اوج خود می‌رسد. در اندیشه محیی‌الدین ابن عربی، انسان کامل مظهر جامع اسماء الهی و خلیفه حقیقی در عالم است؛ اما این خلافت تنها در پرتو ولایت معنا می‌یابد، زیرا ولایت بیانگر تحقق قرب وجودی و فعلیت‌یافتگی تمام ظرفیت‌های اسمائی در انسان است (2). از این منظر، انسان کامل نه صرفاً سالکی به نهایت سلوک، بلکه قطب وجودی عالم و واسطه میان حق و خلق است؛ جایگاهی که نشان می‌دهد تحقق انسان کامل امری فردی صرف نیست، بلکه کارکردی کیهانی و هستی‌شناختی دارد. در این چارچوب تحلیلی، می‌توان گفت ولایت الهی سه کارکرد هم‌زمان دارد:

- کارکرد هستی‌بخش (تضمین بقای نظام وجود)،

- کارکرد جهت‌بخش (هدایت مراتب هستی به سوی غایت)،

- کارکرد کمال‌بخش (فعلیت‌بخشی به ظرفیت‌های وجودی انسان).

این سه کارکرد در انسان کامل به هم می‌رسند؛ بدین معنا که انسان کامل محل تلاقی جریان فیض، هدایت و کمال است. بنابراین، ولایت حلقه اتصال میان ساختار کیهانی عالم و سیر درونی انسان است و همین پیوند، امکان ارائه مدلی منسجم از رابطه خدا، عالم و انسان را فراهم می‌کند. نوآوری پژوهش حاضر در این است که ولایت الهی را نه در قالب مفهومی جزئی، بلکه به‌عنوان «اصل سازمان‌دهنده نظام وجود» تحلیل کرده و نسبت آن را با تحقق انسان کامل در قالب یک الگوی طولی تبیین نموده است. در این الگو، ولایت الهی در مقام مبدأ، نظام هستی در مقام عرصه تجلی، و انسان کامل در مقام مظهر جامع ولایت قرار می‌گیرند. چنین خوانشی نشان می‌دهد که مسئله کمال انسانی از ساختار وجودی عالم جدا نیست، بلکه در امتداد همان نظام فیض و تدبیر الهی معنا می‌یابد. بر این اساس، می‌توان نتیجه گرفت که بازخوانی مفهوم ولایت، امکان عبور از دوگانه‌های رایج میان الهیات، فلسفه و عرفان را فراهم می‌سازد و افقی یکپارچه برای فهم جایگاه انسان در نظام هستی ارائه می‌دهد. چنین رویکردی می‌تواند زمینه‌ساز مطالعات عمیق‌تر در حوزه انسان‌شناسی عرفانی، فلسفه تاریخ دینی و حتی نسبت ولایت با ساختار معنوی جامعه اسلامی شود.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Tabataba'i SMH. Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Qom: Daftar-e Entesharat-e Eslami-ye Jame'eh-ye Modarresin; 1995.
2. Ibn Arabi Ma-DMiA. Al-Futuh al-Makkiyah. Beirut: Dar Sader; 2003.
3. Raghīb al-Isfahani MiM. Al-Mufradat fi Gharib al-Qur'an. Beirut: Dar al-Ma'rifah; 1992.
4. Ibn Manzur MiM. Lisan al-Arab. Beirut: Dar al-Ma'rifah; 1993.
5. Thanawi MA. Kashshaf Istilahat al-Funun. Tehran: Entesharat-e Elmi; 1996.
6. Javadi Amoli A. Wilayah in the Qur'an. Qom: Markaz-e Nashr-e Asra; 2006.
7. al-Tabari MiJ. Tafsir al-Tabari. Qom: Entesharat-e Asra; 2001.
8. Fakhr al-Razi MiU. Mafatih al-Ghayb. Beirut: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1999.
9. Ashtiani SJa-D. Commentary on Qaysari's Introduction to Fusus al-Hikam. Tehran: Amir Kabir; 1991.
10. Ibn Arabi Ma-DMiA. Fusus al-Hikam. Beirut: Dar al-Kutub al-Arabi.
11. Qaysari DiM. Sharh Fusus al-Hikam. Ashtiani Ja-D, editor. Tehran: Entesharat-e Elmi va Farhangji; 1996.
12. Nasafi Aa-DSa-DMiA. Al-Milal wa al-Nihal. Emami H, editor. Tehran: University of Tehran Press; 2000.
13. Amoli SH. Wilayah and the Perfect Human in Shi'i Mysticism. Qom: Entesharat-e Eslamiyeh; 1988.
14. Motahhari M. Allegiances and Guardianships. Tehran: Entesharat-e Sadra; 1999.
15. Sadr al-Din Shirazi Mil. Al-Hikmah al-Muta'aliyah fi al-Asfar al-Arba'ah al-Aqliyyah. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1981.
16. Chittick WC. The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination. Albany: SUNY Press; 1989.
17. Hasanzadeh Amoli H. The Perfect Human from the Perspective of Nahj al-Balaghah. Qom: Daftar-e Tablighat-e Eslami; 2002.
18. Corbin H. History of Islamic Philosophy. London: Kegan Paul International; 1993.
19. Javadi Amoli A. The Perfect Human in the Qur'an. Qom: Markaz-e Nashr-e Asra; 2008.
20. Safipour M. Kashf Istilahat al-Funun. Tehran: Entesharat-e Elmi; 1918.